

SINTAKTIK OMONIMIYA NUTQIY HODISA SIFATIDA

Rajabov Feruz Umarqulovich,

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti akademik litseyi katta o'qituvchisi, f.f.f.d (PhD)

Annotatsiya. So'nggi yillarga kelib, badiiy matnda sintaktik omonimlarning o'rni va ularni o'rganishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Hozirga kelib, sintaktik noaniqlik, ya'ni sintaktik omonimiyalarni aniqlash zamonaviy nazariy va amaliy tilshunoslikning eng muhim va asosiy muammolaridan biri sifatida qaralmoqda. Shu bois mazkur maqolada, asosiy e'tibor, sintaktik omonimlarni o'rganish masalasiga qaratilgan va lingvopoetikada badiiy mantdagi tilning turli birliklari, xoh u fonetik leksik-grammatik, xoh sintaktik birliklar bo'lsin, muallif yoki yozuvchi biron bir stilistik maqsadni ko'zlagan holda undan to'g'ri va unumli foydalanishga harakat qilishi ta'kidlangan. Til birliklari, ya'ni sintaktik birliklardan to'g'ri va unumli foydalanish yozuvchining uslubiy qirrasini namoyon qilishi atroflicha asoslangan.

Kalit so'zlar: omonimiya, sintaktik omonimiya, sintaktik omomodel, struktur-sintaktik omonim, sintaktik omograf.

SYNTACTIC HOMONYMY AS A SPEECH PHENOMENON

Rajabov Feruz Umarqulovich,

senior teacher of Karshi Institute of Engineering and Economics, academic lyceum, (PhD)

Annotation: In recent years, special attention has been paid to the role of syntactic homonyms in literary texts and their study. By now, syntactic ambiguity, that is, the identification of syntactic homonyms, is considered one of the most important and fundamental problems of modern theoretical and applied linguistics. Therefore, in this article, the main attention is focused on the study of syntactic homonyms, and in linguopoetics, various units of the language in the artistic context, whether they are phonetic, lexical-grammatical, or syntactic units, with the author or writer aiming at some stylistic goal it is emphasized that he will try to use it properly and productively. The correct and effective use of language units, that is, syntactic units, is a reflection of the stylistic edge of the writer.

Key words: homonymy, syntactic homonymy, syntactic omomodel, structural-syntactic homonym, syntactic homograph

СИНТАКСИЧЕСКАЯ ОМОНИМИЯ КАК ФЕНОМЕН РЕЧИ

Раджабов Феруз Умаркулович,

Каршинский инженерно-экономический институт, старший преподаватель академического лица, (PhD)

Аннотация: В последние годы особое внимание уделяется роли синтаксических омонимов в художественных текстах и их изучению. К настоящему времени синтаксическая многозначность, то есть отождествление синтаксических омонимов, считается одной из важнейших и фундаментальных проблем современной теоретической и прикладной лингвистики. Поэтому в данной статье основное внимание сосредоточено на изучении синтаксических омонимов, а в лингвопоэтике - различных единиц языка в художественном контексте, будь то фонетические, лексико-грамматические или синтаксические единицы, с автором или писателем. преследуя какую-то стилистическую цель, подчеркивается, что он постарается правильно и продуктивно ее использовать. Правильное и эффективное использование языковых единиц, то есть синтаксических единиц, основано на том, что проявляется стилистическая грань писателя.

Ключевые слова: омонимия, синтаксическая омонимия, синтаксическая омомодель, структурно-синтаксический омоним, синтаксический омограф.

Ma'lumki, omonimiya hodisasi tilshunoslikda juda keng tadqiq etilgan bo'lib, u tilning barcha sathlarida kuzatiluvchi ko'p qirrali lingvistik hodisadir. Ammo til sathlari orasida affiksial, leksik-frazeologik, morfologik va sintaktik omonimiya ko'rinishlari atroflicha tahlilga tortilgan. Omonimiya o'zbek tiliga ham xos hodisa bo'lib, uzoq yillardan beri o'rganilib kelinmoqda. Xususan, Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" va Alisher Navoiyning "Muhokamatul lug'atayn" asarlarida ham bu hodisaning

mavjudligi fikrimizga misoldir. Omonimiya hodisasini o‘zbek tilshunosligida o‘rganishda uning leksik-semantik va uslubiy imkoniyatlarini, asosan, leksik birlik sifatidagi mavqeyini o‘rganishga asosiy e‘tibor qaratilgan. Biroq keyingi yillarda tilshunoslikda tub burilish, ya‘ni o‘rganishda inson omilining paydo bo‘lishi lingvistik hodisalar va har qanday lingvistik hodisani til tashuvchisi bilan birgalikda ko‘rib chiqish antropotsentrik paradigmani til birliklarini qayta ko‘rib chiqish zaruratini yuzaga keltirdi. Bu endi ularga o‘z tadqiqotlarida yangi xulosalar chiqarish imkonini beradi. Tildagi omonimiya hodisasi va omonimlarni o‘rganishda bunday yondashuvning qo‘llanilishi omonimiyaning nafaqat leksik birlik, hodisa, balki tilning barcha stadiyalarida, ayniqsa, sintaktik jihatdan o‘rganilishi mumkin bo‘lgan ko‘p qirrali hodisa ekanligini ko‘rsatdi[1].

O‘zbek tilshunosligida Sh.Rahmatullayev “O‘zbek frazeologiyasining ba‘zi masalalari”, M.Mirtojiyev “O‘zbek tilidagi leksik omonim manbalari” M.A.Jo‘raboyevaning “O‘zbek tilida affiksial omonimiya”, Ravshanov Mahmud “O‘zbek tilining izohli lug‘atida omonimlar tavsifi”, B.T.Suyunov “O‘zbek tilida omoleksemalarning yuzaga kelish omillari”, X.B.Qodirova “Abdulla Qodiriy ijodida evfemik omonimiya”, S.Usmonov “Hozirgi zamon o‘zbek adabiy tilida omonimlar va sinonimlar”, S.M.Mutallibov “Omonimiya na polisemiya haqida”, U.Tursunov, J.Rajabov “Omonimlarning paydo bo‘lish yo‘llari”, A.Mamajonov “Sintaktik omonimiya xususida”, A.Berdialiyev “O‘zbek tilida omonim modeli ergash gapli qo‘shma gaplar”, Madumarov O‘. “O‘zbek tilida omonim so‘zlar va ularning ingliz tilidagi muqobillari” va boshqa ilmiy izlanishlarida omonimlarning ayrim sathlardagi o‘rni tahlilga tortilgan va atroflicha o‘rganilgan. Ammo kuzatishlarimiz shuni ko‘rsatdiki, omonimiyaning o‘zbek tilshunosligida leksik darajada ko‘proq o‘rganilgan va leksik hodisa Sh.Rahmatullayev, M.Mirtojiyev tomonidan chuqur asoslab berildi, uning turlari farqlangan.

Shaklan bir xil, mazmunan esa turlichalik nutqiy bosqichga xos bo‘lib, lisoniy birliklarda omonimlik yo‘q. Nutqda ba‘zan so‘zlarning shakli ham, talaffuzi ham shakldosh bo‘lib qoladi va uning ma‘nosi kontekstda oydinlashadi. Chunonchi, Topgan gul keltirar, topmagan bir bog‘ piyoz. Yaxshidan bog‘ qoladi, yomondan dog‘[2]. Bu ilmiy qarash va asos barcha omonimik birliklarga tegishli emas. Ammo biz maqolada fikr yuritayotgan birlik sintaktik omonimlarga aloqadordir. Sintaktik omonimlar ham leksik, frazeologik va morfologik omonimlar kabi nutqda uslubiy ma‘noning yuzaga chiqish – bir shakl doirasida turli mazmun qirralarini ifodalash imkonini beradi.

Sintaktik butunliklarning omonimlik munosabatga kirishuvi tilshunoslikda sintaktik omonimiya termini bilan izohlanadi. Sintaktik omonimiya haqidagi ma‘lumot birinchi bor Y.I.Shendelsning “Grammatik omonimiya haqida” maqolasida berilganligi tilshunoslikka oid manbalarda qayt etilgan[3]. Unda sintaktik omonimiya grammatik konstruktsiya yoki modellarning shakliy o‘xshashligi tarzida izohlanib, omomodel termini bilan atalgan.

O‘zbek tilshunosligida ham bu masalaga qiziqish va uni o‘rganish borasida qator ishlar qilingan. A.Safayev, F.Ubayeva, S.Mamedov, A.Tolipov va A.Berdaliyevning “Ergash gapli qo‘shma gap konstruktsiyalarida semantik signifikativ paradigmatica” nomli monografiyasida sintaktik polifunksionallik, sintaktik polisemiya va sintaktik omonimiya masalalari atroflicha tadqiq etilgan bo‘lishiga qaramay, unda masalaning ko‘proq qo‘shma gaplar doirasidagi turi haqida fikr yuritilgan.

Keyingi yillarda olib borilgan ilmiy izlanishlarda ham sintaktik omonimiyaga oid ayrim fikr-mulohazalar uchraydi. Jumladan, H.Usmonovning “O‘zbek tilida gap bo‘laklarining pozitsion tadqiqi” monografiyasida hamda A.Mamajonovning “Sintaktik omonimiya xususida” nomli maqolasida sintaktik sinonimiya, sintaktik polisemiya va sintaktik omonimiya hamda ularning kelib chiqish sabablari bilan bog‘liq ayrim muammolar o‘rtaga tashlanadi.

E.Qilichevning “Hozirgi o‘zbek adabiy tili” darsligida sintaktik omonim omosintagmiya deb, fikr yuritilgan. Unda so‘z birikmalari va gaplarning o‘zaro yoki iboralarga shaklan teng kelishi sintaktik omonimiya deyiladi: Bel bog‘lamoq belini ip bilan bog‘lamoq. Bel bog‘lamoq ishga kirishmoq. Oqsoqol-qariya, oq soqol-soqoli oq. Jon Vatan -so‘z birikmasi. Jon va tan-uyushiq bo‘lak .

N.Saydirahimovning “Sintaktik omonimlarni tasniflash tamoyillari xususida” maqolasida asosiy e‘tibor, sintaktik omonimlarni o‘rganish, ularni belgilash va tasniflash masalasiga qaratilgan. Unda sintonimlarni tasniflash, sintaktik omonimlarning tasnifi nutqiy interpretatsiyasi asoslab berishga harakat qilingan.

A.Berdialiyev fikriga ko‘ra turkologiya, rus va o‘zbek tilshunosligida sintaktik omonimiya yuzasidan bildirilgan fikrlarda mushtaraklik yo‘q. Bu muammo xususida aytilgan fikrlarni quyidagicha guruhlash

mumkin:

1. Sintaktik omonimiyada gap yoki biror sintaktik hodisaning leksik tarkibidagi bir xillik va ularning mazmun yig'indisi hisobga olinmaydi. (Y. I. Shendels, Y. A. Guliga, D. A. Salkova).

2. Sintaktik omonimiyada gap yoki boshqa sintaktik hodisaning leksik tarkibidagi bir xillik va ularning mazmun yig'indisi hisobga olinadi. (N. P. Kolesnikov, A. Safayev, S. Ibrogimov, F. Ubayeva, S. Mamedov, A. Tolipov).

3. Sintaktik omonimiyada leksik tarkibi bir xil bilgan gap yoki boshqa hodisalarning turlicha sintagmalanishi nazarda tutiladi. (A. F. Dudnikov, S. Mamedov).

4. Sintaktik omonimiyada gap strukturasi ma'lum bir bo'lak yoki boshqa hodisalar - kirish va umumlashtiruvchi so'zlarning sintaktik vazifasi, ularning ana shu konstruksiyadagi biror so'z shakli bilan grammatik jihatdan bog'lanishi yoki bog'lanmasligi xususiyatlari asosga olinadi (A. F. Dudnikov, F. Ubayeva, A. Tolipov)[3] kabi.

Olim lingvistik adabiyotlarda bu hodisa sintaktik omomodel (Y. I. Shendels), struktur-sintaktik omonim (M. P. Raspopov), sintaktik omograflar (B. N. Buxarin) kabi atamalar bilan atalishini keltirib o'tgan. Sintaktik omonimiya tushunchasining har xil atalishi har bir muallifning bu hodisani har xil tushunishi natijasi yoki sintaktik omonimiya hodisasiga aniq bir nazariy qarash yo'qligidir. Shuni unutmaslik kerakki, leksik omonimiya tabiatidan ko'chirilgan xususiyatlarni sintaktik omonimiya uchun to'la mos keladi, deb bo'lmaydi. Leksik hodisalar tilning ochiq tizimiga, sintaktik hodisalar uning yopiq tizimiga aloqadordir. Sintaktik omonimiya leksik omonimiya bilan hodisalarning etimologik jihatdan turli xil bo'lishi xususiyatiga ko'ra umumiylikka, o'xshashikka ega degan xulosaga kelish mumkin. Shuningdek, sintaktik omonimiya nutqiy hodisadir.

Ma'lumki, tilshunoslikda so'zlarni shakl va ma'no munosabatiga ko'ra turlarga ajratish, ko'pincha, til bosqichida baholanib, asosan, leksemaga nisbatan tatbiq etiladi. Biroq mazkur hodisalarning nutqiy vaziyatda ham reallashuvini nazarda tutgan holda, ularni matn doirasida maxsus tadqiq etish biroz e'tibordan chetda qolayotganini aytib o'tmoqchimiz. Shunga qaramay, bu haqda ayrim fikrlar ham yo'q emas. Jumladan, Sh. Rahmatullayev omonimiyani til bosqichida va nutq bosqichida alohida-alohida baholash kerakligini, til bosqichida omonimiya til birliklari (leksemalar, morfemalar, frazeologik birliklar) doirasida mavjud bo'lishi, nutq bosqichida esa nutq birliklari doirasida (so'zformalar va birikmalarda) yuz berishi[5] ni ta'kidlangan bo'lsa, A. Nurmonov omonimiyaning matn ko'rinishi – amfiboliya ham mavjudligini eslatib o'tgan[6].

Ba'zi manbalarda so'z va sintaktik birlik, so'z birikmasi, taqqoslanganda ular haqida munozarali faktlar keltiriladi: so'zlar polisemantiklik, omonimlik xususiyatiga ega. So'z birikmalarida bu xususiyat yo'q, faqat bir aniq ma'nonigina ifodalaydi. So'z leksik hodisa, so'z birikmasi grammatik hodisa. So'z, so'z birikmasi kabi, nominativ vazifa bajarib, predmet, belgi, ish-harakatni umuman ifodalash uchun xizmat qiladi. So'z birikmasi esa predmet, belgi, ish-harakatini shu holdagi boshqa predmet, belgi, ish-harakatdan ajratib ifodalaydi. Qiyoslang: Dala – ko'm-ko'k, ko'm-ko'k dala.

Shuni ta'kiddash kerakki, til sistemasining quyi (fonologik) sathidan tashqari, barcha sath birliklari ma'no bilan bog'langan. Ular shakl va mazmun munosabatidan tashkil topgan butunlik sanaladi. Shuning uchun ham har qanday lisoniy model (qolip) mazmunni izidan soqit qila olmaydi. Ko'p hollarda lisoniy qolipni belgilashda mazmun yetakchi planga o'tib qolishi mumkin. Ayniqsa, bu sintaktik omonimiyalarda yaqqol namoyon bo'ladi.

Omonimiya o'zbek tili sintaktik tizimining barcha sath hodisalarida mavjud. Shu jumladan, ergash gapli qo'shma gaplar sathi birliklari omonimiyasi ham o'ziga xos paradigmatic sistemani tashkil qiladi. Masalan: U darsdan chiqsa, dadasi yo'lini poylab turardi (O'. Umarbekov). Er kishini qo'llasa, iqbol quvlar izidan (Sh. Sharipov). Bu gaplar har xil mundarijaga ega, lekin ularning tuzilishi o'xshash, modellari omonimik xarakterga ega. Birinchi gap ergash gap -sa - bosh gap modelida vujudga kelgan va unda payt ergash gapli qo'shma gapning signifikati ifodalangan. Ikkinchi gap ham ergash gap -sa - bosh gap modelida vujudga kelgan va unda shart ergash gapli qo'shma gapning signifikati ifodalangan. Ergash gapli qishma gaplar modelining omonimiyasini o'rganishda ular qamrovidagi bog'lovchi vositalarning semantik-sintaktik xususiyatlarini belgilab olish katta ahamiyatga ega[3].

Sintaktik polisemiya va sintaktik omonimiya o'zaro o'xshash, shuningdek, farqli belgilarga ham ega bo'lgan ikki hodisadir. Ularning tilda mavjud bo'lishi va amal qilishi shakl va mazmun nomutanosibligini keltirib chiqaradi. Sintaktik polisemiya ham, sintaktik omonimiya ham shakldoshlik xususiyatiga ko'ra paradigmatic nomutanosiblik hosil qiluvchi hodisalar sirasiga kiradi. Sintaktik polisemiya bu ma'nolari

o‘zaro bog‘liq va biri ikkinchisini taqozo etuvchi, bir invariant ma’no doirasida tutashuvchi o‘ziga xos lisoniy hodisadir.

Qismlari -mi shakli orqali birikkan ergash gapli qo‘shma gaplarda sintaktik polisemiya va sintaktik omonimiya faol amal qiladi. Bahor keldimi, dalada ish qiziydi (So‘zlashuv nutqidan) gapi Kechasi eshik ochilib qolganmi, ertalab tursam, burnim berk (SH.Xolmirzayev) gapi bilan omonimik munosabat hosil qiladi. Chunki bu ikki sintaktik konstruksiya ma’nolari o‘rtasida bog‘lanish yo‘q. Ular alohida-alohida invariant ma’nolarga birlashadi. Birinchi gap shart ma’nosi bilan bog‘langan payt ma’nosiga, ikkinchi gap esa noaniqlik-taxmin ma’nosi bilan bog‘langan sabab ma’nolariga ega. Bahor keldimi, dalada ish qiziydi gapi Seni turtkilashdimi, indamay biznikiga chiqib kelaver (S.Zunnunova) gapi bilan polisemik munosabat hosil qiladi[7].

Manbalarda sintaktik omonimiya ham sintaktik polisemiya singari shakldoshlik xususiyatiga ko‘ra paradigmatic nomutanosiblik hosil qiluvchi hodisalar sirasiga kiritilgan. Polisemiya va omonimiya biriga o‘xshash hodisalar bo‘lsa-da, ular o‘rtasida ma’lum bir farq ham mavjud. Sintaktik polisemiya bu ma’nolari o‘zaro bog‘liq va bir invariant ma’no doirasida tutashuvchi o‘ziga xos lisoniy hodisadir. Shaklan o‘xshash sintaksemlar biror bir ma’no doirasida o‘zaro tutashmasa, ular har xil invariant ma’nolarga ega bo‘lsa, bunday holatda sintaktik omonimiya haqida gapirish o‘rinlidir.

Ko‘rinadiki, sintaktik birliklarning shakl va mazmun dialektikasi mazmuniy birliklarning to‘liq va noto‘liq shakliy ifodasini topishi masalasini o‘rganish ikki struktura o‘rtasida simmetrik va assimetrik munosabat mavjudligini aniqlashdan tashqari, sintaktik sinonimiya, sintaktik omonimiya va sintaktik polisemiya, sintaktik polifunksionallik (sintaktik sinkretizm) masalalarini ham qamrab oladi[8]. Shuning uchun ham sintaktik sinonimiya, sintaktik omonimiya va sintaktik polisemiya masalalarini sinchiklab o‘rganish, ayniqsa, mazkur hodisalarni badiiy matn misolida tadqiq etish sintaktik birliklarning shakli va mazmuni o‘rtasidagi munosabatni chuqurroq yoritishga, bu vositalarning lingvistik tabiatini to‘la va yaqqol ochib berishga qulay imkoniyat yaratadi. Masalan:

Ikki kishi choyxonaga kirib kelib, biri qichqirdi:

– Samovarchi, choy!

– Qaynasin, hozir, – javob berdi samovarchi.

– Qaynataman, – deb tura berar ekansiz-da, – dedi kiruvchilardan biri.

– Sira qaynamas ekansizda! – qo‘shimcha qildi ikkinchisi.

Xalqa orasida mashhur bo‘lgan “Choyxona” payrovidan keltirilgan bu misol juda xarakterlidir. Uchinchi dialogdagi qaynataman so‘zi ikki xil (fe‘l, ot) ma’noni ifodalaydi. Oxirgi dialogdagi gapning ma’nolari quyidagichadir: a) samovaringiz sira qaynamas ekan; b) shoshilmay ish tutasiz; d) qaynatasiz-u, sira qaynana bo‘lmas ekansiz-da.

Askiyachilar nutqida amfiboliya unsurlari muntazam ravishda stilistik talab bilan voqelanadi. Matnni turlicha talqin qilishdan anglashilgan turli-tuman ifoda, mazmun, maqsad va niyat so‘z ustalarining o‘zgacha tarzda ko‘p axborot ifodalash xohishi va istagini namoyon etadi:

Maxsum aka: Hamma kuchimizni dalaga safarbar qilganmiz.

Ko‘pchilikning etagi bor, faqat tabelchining daftaridan ba’zilar ba’zilar etaksiz chiqib qolyapti, xolos.

G‘anijon: Maxsum aka, buning sababi bo‘lsa kerak, ba’zilar ishonib yurgandir-da, etak sizda deb. (“Paxtachilik” payrovi, Askiya. 18-b.)

Ushbu misolda sintaktik omonimiyaning nutq bosqichidagi ko‘rinishiga guvoh bo‘lishimiz mumkin. Nutqda etaksiz – to‘g‘ri ma’nodan matodan paxta terish uchun maxsus tikilgan, bir tomoni bo‘yinga osib, bir tomoni belga bog‘lab olinadigan buyumsiz kishi, ko‘chma ma’nodan: tayini yo‘q, betayin; uyatsiz, sharmanda hamda etak sizda birligi – yuqoridagi ma’nolar bilan birga -da o‘rin-payt kelishigining shakli va -da ta’kid yuklamasi to‘siqsizlik ma’nosini bildiruvchi shaklning ishlatilishi bilan qo‘shimchalar doirasida ham omonimlikni hosil qilgan[9].

Tilshunoslar tomonidan omonim va omoformalardan tashqari sintaktik omonimlar folklor va yozma adabiyotda o‘ziga xos so‘z o‘yinini (tajnisni) ta’minlashi, uslubiy vosita sifatida badiiy asarga husn bag‘ishlashi[10] hamda ulardan o‘rinli foydalanish ijodkorlarning mahorati sanalishi alohida ta’kidlanadi[11]. Bu fikrlar O‘zbekiston xalq shoiri E.Vohidov, atoqli tilshunos olim A.Nurmonovlar tomonidan ham e’tirof etilib, “o‘zbek tilining asosiy fazilati – shakldosh, ko‘p ma’noli so‘zlarga boyligi so‘z o‘yinini, askiya san’atining, she’riyatda tuyuq janrining rivojlanishiga imkoniyat yaratishi”[12] alohida ta’kidlanadi.

Askiyachilikning ayrim qirralarini o'rgangan olim H.Razzoqov ham polisemik, omonim so'zlar so'z o'yinlarida faol ishtirok etishi, so'zlardagi bu nozik fazilat so'zlarni istagancha "o'ynatish", bir gapda so'z va mantiqiy urg'ular joyini o'zgartirish, inversiyalar hosil etish orqali bir necha xil ma'nolar chiqarish imkonini berishini alohida ta'kidlaydi[13].

A.A.Potebnya ta'kidlaganidek, til inson faoliyatining bir qirrasini bo'lmish she'riyat va yoki san'at bilan chambarchas bog'liq holda reallashgandagina inson ichki dunyosini aniq-ravshan ifoda etadi.

Badiiy matnning sintaktik xususiyatlarini o'rganish tilning estetik vazifasi, ya'ni uni nimaga, qanday maqsadda, qay tarzda qaratilganligini aniqlash bilan chambarchas bog'liq. Ma'lumki, har qanday nutq birligining effektiv vazifasi nutq muallifi – adresant va qabul qilib oluvchi-adresant o'rtasidagi uzviy aloqaning mavjudligi bilan xarakterlanadi. Nutq birligi orqali ifodalangan fikrga bo'lgan munosabatning reallashuvi natijasida tilning ta'sir etish, uyg'otish, ya'ni estetik vazifasi kuzatiladi. Til vositalari nutq jarayonida biror uslubiy maqsadda qo'llangandagina, stilistik vositaga aylanadi. Bu holat badiiy matnning ekspressivligini ta'minlaydi va ta'sir kuchini oshiradi.

Til vositalari nutq jarayonida biror uslubiy maqsadda qo'llanishi mumtoz adabiyotda ibhom (yopiq so'zlash, yopib o'tmoq; berkitmoq;) - san'ati namoyon bo'ladi. Bunda shoir misrani shunday tuzadiki, uni o'qiganda bir-biriga zid bo'lgan ikki xil ma'no yuzaga keladi. Albatta, bunda misrani tashkil etgan gap bo'laklarining tartibi muhim ahamiyat kasb etadi. Binobarin, ikki qarama-qarshi ma'noda har birini yuzaga chiqarish uchun misrani muayyan ohang bilan o'qish talab qilinadi. Boshqacha aytganda, birinchi ma'nodan ikkinchi mazmunga o'tganda gapdagi bo'laklarning (asosan, bosh bo'laklarning) vazifasi o'zgaradi (ega kesimga aylanadi yoki aksincha). Masalan, "Oy yuzingni oldida gul bo'ldi xor" misrasidan qarama-qarshi ma'no chiqarish mumkin: gul (ega), xor bo'ldi (kesim) va "Oy yuzingni oldida gul bo'ldi xor» xor (tikan - ega), gul bo'ldi, gulga aylandi (kesim). Biroq birinchi ma'no shoirning haqiqiy muddaosi hisoblanadi. Faqat misra shunday tuzilganki, urg'uning o'rni o'zgartirish orqali undan ikkinchi bir ma'noni yuzaga keltirish mumkin. Misollar:

Qachonkim, la'lingiz bo'lsa shakarxand,

Habot iring qoshingda suv bo'lur qand. ("Taashshuqnoma")

Baytdan (ega va kesimning o'rnini almashtirish orqali) quyidagicha bir-biriga zid ma'no anglashiladi, suv qand bo'ladi yoki qand suvga aylanadi.

Kalomingni agar Shirin labida qilmading muzmar,

Nedin, bas, la'l o'lur Farhodning qon yoshida xoro?!

Ushbu baytda ibhom: la'l xoro bo'ladi, xoro la'l bo'ladi (shoirning muddaosi shu).

Noz o'qi birla ko'zum mardumin etding majruh,

Ashk gulgun dema, zaxmidin aning qon tomadur. (Navoiy)

Bu baytda vergul "dema" so'zining oldidan qo'yilsa, bir ma'no, keyin qo'yilsa, ikkinchi xil ma'no chiqadi: uning zahmidan qon tomadi dema, ashk gulgundur - ashk gulgun dema, uning zahmidan qon tomadi.

Yor ollida gar bor yo'q ersa, ajab ermas;

Ag'yor chu bor anda, Navoiy, sanga ne bor?! (Navoiy)

Ushbu baytda ham ohangni o'zgartirish mazmunga ta'sir etadi: Ag'yor, u yerda Navoiy bor, senga nima bor, ag'yor bor u yerda, Navoiy senga nima bor.

Men o'zimcha dilbarning yodi birla mag'rurmen;

Deydilar: qilur paydo kibr-havo parishonlik. (E. Vohidov)

Bu oxirgi baytda Kibr-havo (ega) parishonlik paydo qiladi, parishonlik (ega) kibr-havo paydo qiladi (shoirning maqsadi shu).

Shuni unutmaslik kerakki, ibhom san'ati shoir tomonidan maxsus ishlatilishi, shuningdek, ijodkorning o'zi sezmaganda ham, u yoki bu misrada yuzaga kelishi ham mumkin. Mazkur san'at mavjud bo'lgan misralarda shoirning xulosaviy fikri she'rning umumiy yo'nalishi, baytning tub mazmuni asosida aniqlanadi. Biroq ma'lum maqsadda ibhom ishlatilgan she'riy parchalar ham bo'ladi, ularda har ikki ma'no ham (maqrov va hajv) asosiy o'rinda turadi va ko'pincha shoirning fikri keyingisiga nisbatan moyilroq bo'ladi. Shu jihatdan Rashididdin Vatvot va boshqa mualliflar tomonidan arab tilidagi kitobdan ibhomga doir keltirilgan bir hikoya juda ham o'ziga xosdir: Mashhur arab shoiri Bashor binni Burd bir ko'zli ustaga to'n tiktirmochi bo'ladi. Usta unga aytadi: "Senga bir to'n tikayki, uning erkak kiyimi yo xotinlarniki ekanligini hech kim ajrata olmasin". Shoir javob qiladi: "Men ham senga atab bir she'r

yo'zayki, uni o'qigan har bir kishi maqto'v yo' hajv ekanligini farqlay olmasin"[14]. Bashor binni Burd, haqiqatan ham, ibhom an'ati yuksak mahorat bilan ishlatilgan bir ruboiy yozadi va nihoyatda mashhur bo'lib ketgani manbalarda keltiriladi.

Tilning hozirgi taraqqiyoti uning sintaktik qurilishidagi uslubiy jihatlarini har tomonlama o'rganishni taqozo etmoqda. Chunki so'zlovchi yoki yozuvchi biror fikrni ro'yobga chiqarishda turli sintaktik birliklardan maqsadga muvofiq'ini tanlab ishlatadi. Shu vositasida aytilayotgan fikrni ta'sirchan va ma'noli bo'lishini ta'minlaydi. Buning uchun sintaktik uslubiy vositalar: sintaktik sinonimiya, sintaktik omonimiya, she'riy sintaksisdagi uslubiy potentsiyalarga murojaat qiladi.

Nutq uslublariga xos turli sintaktik vositalar, so'z birikmalari va gaplardagi sinonimiya, polisemiya, omonimiya hodisasi, so'z tarkibi ifoda maqsadi va tuzilishiga ko'ra gap turlarining nutqda ishlatiladi. Bular hozirgi kun tishunosligida kommunikativ tilshunoslik hamda tilshunoslik va adabiyotshunoslik sohalarida o'rtasida yuzaga kelgan yangi yo'nalish – lingvopoetikaning o'rganish obyekti. Sintaktik omonimiyani bu sohalar doirasida o'rganish muhim masaladir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Сайидирахимова Н. Ўзбек тилида омонимия тилнинг фонетик-фонологик, лексик-семантик ва синтактик сатҳ бирлиги сифатида. International Journal of Education, Social Science & Humanities. FARS Publishers Impact factor (SJIF) = 6.786
2. Абузалова М., Назарова С. Систем тилшунослик асослари. – Бухоро, 2008. – Б. 30
3. Berdialiyev A. O'zbek tilida omonim modeli ergash gapli qo'shma gaplar. - Toshkent, 1990.
4. Qilichev E. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Buxoro, 1999. – B.77-81
5. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тили омонимларининг изоҳли луғати. Тошкент: Ўқитувчи, 1984. - Б.6
6. Нурмонова А., Раҳимов А. Лингвосинергетикага кириш. Тошкент: Академнашр, 2013. - Б.87
7. Roziqova G'.Z. O'zbek tilida sintaktik polisemiya. fil. fan. nomz. disser. avtore. Toshkent - 1999. –В. 13.
8. Мамажонов А. Синтактик омонимия хусусида. Аюб Ғуломов ва ўзбек тилшунослиги масалалари. Тошкент, 2012. 40–42-бетлар.
9. Дўсматов Ҳ. Аскияматнилингвостилистикаси. –Тошкент: Фан, 2015. – В. 114-115
10. Jamolxonov N. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. Toshkent: Talqin, 2005. – В. 180
11. Нурмонова А., Собиров А., Юсупова Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Академик лицейларнинг 2-босқич талабалари учун дарслик. Тошкент: Шарқ, 2002. –Б.88
12. ЭркинВоҳидов: Сўз – забаржад, сўз – гавҳар, олтин. <http://www.gglit.uz>; Нурмонов А. Сўз мулкига сайр. Шарқ юлдузи журнали. Тошкент, 2014 йил, 6-сон.
13. Раззоқов Ҳ. Ўзбек халқ оғзаки ижодида сатира ва юмор (Фарғона материаллари асосида). Тошкент: Фан, 1965. –Б.32
14. Is'hoqov Y. So'z san'ati so'zligi. – Toshkent: "O'zbekiston", 2014.